

УДК 159.9 (075.8)

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2022.3.12>**Інна ЧУХРІЙ**

доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології та соціальної роботи, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, Вінниця, Україна, 21000

Inna CHUKHRII

Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Psychology And Social Work, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, st. Ostrozhkogo, 32, Vinnytsia, Ukraine, 21000

**ДИТЯЧА ГРА В ПРОЦЕСІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ
РАНЬОГО ТА ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ****CHILDREN'S GAME IN THE PROCESS OF PSYCHOLOGICAL
ASSISTANCE TO CHILDREN OF EARLY AND PRESCHOOL AGE**

У статті представлені результати теоретичного узагальнення проблеми дитячої гри дітей раннього та дошкільного віку. Визначено теоретичне підґрунтя сучасних методів психологічної допомоги дітям.

Встановлено, що спостереження за дитячою грою є основним методом в роботі дитячого психолога. Представлені психодіагностичні критерії розвитку дитячої гри.

У статті представлена схема ігрової діяльності дітей раннього віку: гра як предметно-маніпулятивна діяльність, зміст гри, сюжет гри, взаємодія дітей у грі, ігрові дії, ігрові предмети, конфлікти у грі, ігрове середовище, місце дорослого в керівництві грою, особливості мови в ігровій діяльності.

Визначено схему аналізу ігрової діяльності дітей дошкільного віку: підготовчий етап, сюжет та зміст гри, ігрові дії, рольове мовлення, руховий супровід гри, ступінь співробітництва та емоційний фон гри, завершення гри.

У статті пропонуються практичні рекомендації психологам для проведення ігрової терапії з дітьми, які зазнали травматичного впливу. Значне місце посідає дотримання сейтингу (правил) проведення ігрової терапії для відновлення переживання довіри та безпеки, що втрачається під час військових дій у дітей і їх батьків.

Ключові слова: діти раннього віку, діти дошкільного віку, гра, ігрова терапія, психодіагностика, довіра, безпека.

The article presents the results of a theoretical generalization of the problem of children's play of children of early and preschool age. The theoretical basis of modern methods of psychological assistance to children is defined.

It has been established that observation of children's play is the main method in the work of a child psychologist. Psychodiagnostic criteria for the development of children's play are presented.

The article presents a scheme of play activities of young children: play as a subject-manipulative activity, the content of the game, the plot of the game, the interaction of children in the game, game actions, conflicts in the game, the game environment, the role of an adult in leading the game, the peculiarities of language in game activity.

The scheme of analysis of play activities of preschool children is determined: preparatory stage, plot and content of the game, game actions, role-playing speech, motor accompaniment of the game, degree of cooperation and emotional background of the game, completion of the game.

The article offers practical recommendations for psychologists to conduct play therapy with children who have experienced a traumatic impact. Adherence to the setting (rules) of play therapy plays an important role in restoring the sense of trust and security lost during military operations in children and their parents.

Key words: young children, preschoolers, play therapy, psychodiagnostics, trust, safety.

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасної психологічної науки постає компетентна психологічна допомога населенню постраждалому від війни. Діти - найуразливіша категорія осіб, що потребують допомоги, і важливо не відкладати психологічну допомогу до завершення війни, здійснювати її вже сьогодні для попередження виникнення складних емоційних, соматичних та інших утворень.

При наданні психологічної допомоги дітям дошкільного віку, важливо враховувати не лише специфіку можливих травмувань, алей

й психологічні вікові особливості, провідну діяльність та враховувати можливості явищ регресу до попередньо сформованих стадій розвитку дитини.

Гра є важливим інструментом при наданні психологічної допомоги дітям, саме у грі ми можемо розпізнати виникаючі загрози, надати можливість дитині відреагувати травматичні та тривожні події, спрогнозувати успішне подолання складних життєвих ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими у психологічній допомозі дітям є наукові праці відомих ана-

літиків та розробників теорії об'єктних стосунків – Д.В.Віннікота, М.Кляйн, А.Фрейд, З.Фрейдта, Р.Шпіца [9; 11; 12]. За допомогою вивчення їх наукового спадку ми можемо не лише зрозуміти природу розвитку психічного апарату дитини, але й зрозуміти вектори надання психологічної допомоги при його порушенні.

Зважаючи на те, що військові дії в першу чергу порушують довіру, і зокрема довіру до світу, важливого значення при вивченні методів психологічної допомоги набуває теорія прихильності Дж.Болбі [8].

Ігровій терапії присвячений цілий ряд вітчизняних наукових робіт. О.Федій описує лялько-терапію як засіб розвитку дітей, а у випадках порушення розвитку має застосування зазначеного методу виконує завдання корекційно-реабілітаційної роботи [3]. Ж.Семеніна, А.Голяченко описують ігротерапію як засіб реабілітації дітей із затримкою рухового розвитку [2]. У їх науковій публікації висвітлені переваги гри при розвитку пошкоджених функцій дитини.

С.Литвиненко визначає гру як джерело задоволення, і саме тому вона активізує дітей і дорослих. Ігротерапія у розумінні автора – провідний метод психологічної допомоги дітям. Саме завдяки цілющим особливостям дитячої психіки під час гри творчо розв'язуються проблеми і зцілюються психічні травми [1].

Завдання статті: дослідити специфіку дитячої гри, визначити психодіагностичні критерії гри дітей раннього та дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дитяча гра за своєю природою є унікальною. Дослідження дитячої гри ми можемо віднайти у працях багатьох науковців. Саме дитячій грі присвячені праці і засновників психотерапевтичних напрямків.

Спостерігаючи за дитячою грою Я.Морено помітив, що саме під час неї діти знаходять вирішення конфліктів. Він працював у таборі біженців, і хотів допомогти вийти із життєвої кризи дорослим за допомогою цілющої дитячої гри [10].

В подальшому зазначений досвід Я.Морено став підґрунтям для психотерапевтичного напрямку – психодрами.

Саме спостереження за дитячою грою є першим важливим етапом психологічної допомоги. Дитяча гра розкриває внутрішній світ дитини, її переживання, вказує на травматичну ситуацію та розкриває той момент дитячого досвіду, який дитина не може пройти самотійно.

Важливими є діагностичні критерії, які є тим конструктом до якого звертаються спеціалісти, щоб зрозуміти: чи є регресивні процеси у психіці дитини (повернення до попередніх етапів розвитку дитини), як дитина переживає конфліктні ситуації та інше.

Схема аналізу розвитку ігрової діяльності дітей раннього віку

1. Гра як предметно-маніпулятивна діяльність.

1. Оволодіння діями з предметами за участю дорослого:

- а) неспецифічне використання знарядь;
- б) спроби специфічного використання знарядь;
- в) оволодіння специфічного використання знарядь за допомогою дорослого, який або показує, або надає мовленнєвий супровід дії).

2. Перенесення дії:

а) з одного предмету на інший, що пропонується на початкових етапах дорослим;

б) з однієї ситуації на іншу.

3. Виникнення ігрової дії:

а) порівняння своєї дії з діями дорослого та присвоєння собі імені дорослого;

б) самостійна ігрова дія (дитина діє так, як дорослий).

2. Зміст гри.

Необхідно звертати увагу на зміст гри (одно актові ігрові дії, або ж гра складається з двох або декількох елементарних дій, ніяким чином не пов'язаних між собою, або гра – це ланцюг життєвих дій).

Також, звертаємо увагу на те наскільки різноманітний зміст гри. Та як часто повторюються ігри з однаковим змістом.

3. Сюжет гри.

1. Чи наявний сюжет в грі?

2. Наскільки різноманітні сюжети гри? Вказати кількість та назви.

3. Наскільки стійкий сюжет.

4. Скільки подій дитина об'єднує в один сюжет.

5. Чи представлений сюжет у вигляді ланцюга послідовних подій?

6. Як проявляється спільна побудова та розвиток сюжету?

7. Які джерела сюжету гри (мультфільми. Книги, копіювання дорослих, побутові ситуації, суспільна взаємодія)?

4. Взаємодія дітей в грі.

1. Які знаряддя використовують для взаємодій з партнером по грі (мова, предмети дій, міміка. Жести).

2. Чому надає перевагу дитина: грати самотійно або ж входить в ігрову взаємодію?

1. Ігрові дії ігрові предмети.

1. Чи використовує в грі дитина предмети замітники.

2. Чи дає мовленнєве пояснення предметам-замінникам.

3. Хто ініціює вибір предмета замітникаб дорослих чи сама дитина.

4. Чи використовує дитина позначення іграшки та з якою частотою. Чи є в дитини улюблена іграшка?

5. Характеристика ігрових дійб ступень узагальнення, різноманітність. Яка роль слів для здійснення ігрової дії?

6. Як дитина сприймає уявну ситуацію чи грає з уявними предметами?

6. Конфлікти в грі.

1. яка причина виникнення конфліктів (володіння іграшкою, незгода з діями в грі)?

2. Шляхи розв'язання конфліктів: авторитарна допомога дорослого, запропонувати дитині іншу іграшку, переключення дитини іншою діяльністю).

7. Ігрове середовище.

1. Чи підготовлює дитина ігрове середовище заздалегідь (самостійно, або ж з допомогою дорослого) або ж предмети обираються під час гри.

2. Чи використовує дитина запропоноване ігрове середовище (обладнаний ігровий куточок) і як?

8. Місце дорослого в керівництві грою.

1. Чи звертається дитина до дорослого під час гри і з якого приводу?

2. Чи пропонує дорослому прийняти участь в грі?

9. Особливості мови в ігровій діяльності.

1. Звернення до дорослого мовленнєвими засобами.

2. Взаємодія дітей під час гри за допомогою мови.

3. Ознайомлення з світом людей та речей за допомогою мови.

4. Місце мови в розвитку започатковані рольової гри [4].

Схема аналізу розвитку ігрової діяльності дітей дошкільного віку

Підготовчий етап:

1. Реакція дітей на участь у грі.

2. Розподіл ініціативи у виборі сюжету гри, її композиції: чи обговорюється гра з партнером по грі, чи враховується думка всіх учасників гри, хто саме формує ігрову мету, чи попередньо програється задум гри.

3. Розподіл ролей у грі: прийняття ролі, визначення ролі для іншого, відмова від запропонованої ролі, трансформація ролі. Виконання правил гри.

4. Вибір іграшок та ігрових предметів: чи використовується запропонований ігровий простір, чи визначається межі ігрового простору.

Ігрові етапи:

1. Сюжет та зміст гри: природа сюжету гри, чи відбувається відповідність сюжету гри, чи все відбувається хаотично, чи дії дітей в грі взаємопов'язані.

2. Ігрові дії та використання ігрових предметів, іграшок: чи застосовує дитина предмети замітники, уявні предмети, за якими ознаками вибираються іграшки, чи предмети замітники, чи є мовлиннєвий супровід застосування іграшок.

3. Рольове мовлення та коментарі до гри: мовленнєва інтенсивність, інтонація, гучність, жестовий супровід мовлення, зміст мовленнєвих висловлювань.

4. Руховий супровід гри, фізичний контакт, застосування ігрового простору (ізолювання, переміщення у просторі, оволодіння ігровим простором), ставлення до фізичного контакту (уникання, підкорення).

5. Ступінь співробітництва та емоційний супровід гри: чи є звернення дитини до інших дітей у грі, які причини цього звернення, чи пропонується залучення інших дітей до гри. Які емоційні реакції всіх учасників гри, які реакції дітей на конфліктні ситуації, який розв'язок конфліктних ситуацій.. Який загальний емоційний настрій дітей у грі, чи змінюється настрій дітей під час гри. Динаміка кожної ігрової позиції учасників гри.

Завершення гри:

1. Чи завершується гра, чи здійснюється мета гри, виникає бажання зупинити гру, бажання продовжити гру.

2. Ставлення до продуктів спільної діяльності у грі [4].

Зазначені психодіагностичні критерії є узагальненими і дають нам розуміння про відповідність гри дитини її віковим особливостям, дають розуміння про наявні вікові регресивні. За допомогою запропонованих критеріїв ми розуміємо специфіку рольової позиції кожного учасника гри, можемо спів ставити їх із реальними життєвими ситуаціями дитини та побачити цілювальні функції дитячої гри.

З.Фрей у своїх працях приходиться до висновку, що гра - це природній психотерапевтичний засіб. Саме під час гри дитина відтворює нестерпні та болючі переживання, поступово оволодіває ними і вони перестають бути такими загрозливими. І відповідно, можливість відігравати складні переживання у грі зменшує їх вплив на дитину. Цікаво, що в методі вільних асоціацій З.Фрейд вбачав

зниження рівня напруги та сили внутрішнього конфлікту саме через можливість вільних висловлювань пацієнтів [9].

Однією з перших, хто розробив метод ігрової терапії була А.Фрейд. Її метод знайшов продовження у працях М.Кляйн. Авторки визначали ігротерапію як метод взаємодії психотерапевта із дитиною, в якому психотерапевт проводить дитину по грі і дає інтерпретації [11].

У сучасній ігровій терапії важливим елементом є встановлення контакту із дитиною. Іноді, цей здавалося б простий елемент взаємодії потребує багато часу. Особливо у випадках складних життєвих обставин дитини, її травмування, або при порушеннях взаємодії з оточенням. Випадок може бути причиною встановлення контакту: зацікавленість іграшкою, зацікавленість елементами одягу та інше. Коли вже здається, що дитина не має бажання взаємодіяти, можна читати дитині книгу. Наприклад, читати українські народні казки. У казках зібраний транс генеративний досвід подолання народом травматичних ситуацій і подій. Саме у народних казках добро завжди долає зло, таким чином встановлюється баланс. В казках є образи героїв, що захищають, героїв з якими хочеться себе ідентифікувати. Саме у казках відбувається символічне опрацювання травматичного досвіду.

Дитина може зацікавитися казкою, може із зацікавленістю розглядати ілюстрації книги – це і є перша сходинка до встановлення психологічного контакту.

Важливо зазначити, що психолог не може займати пасивну позицію у дитячій грі. Він стає активним її учасником. Іноді у гру дитина вміщує складні переживання, які не можливо вербалізувати. І тоді, у доступній, не травматичній формі психолог може їх пояснити. Наприклад – «лялька видається сумною», або «якою тобі видається лялька?».

В моменти люті діти можуть зламати іграшку, важливо сконтейнувати ці переживання, не лякати не показати занепокоєння. І потім допомогти відремонтувати пошкоджену іграшку. Агресивні імпульси займають особливе місце у грі дітей, які зазнали пси-

хічних травмувань. Психологу потрібно дуже чуйно ставитися до прояву будь яких емоцій дитини. І розуміти, що емоції, які викликає дитяча гра, це вміщення у психолога тих переживань, які переживає дитина.

Іноді дитина дошкільного віку робить стереотипні маніпуляції з одною іграшкою. Що нагадує регрес до більш ранніх стадій розвитку, або розлади аутичного спектру. Потрібно надати можливість це зробити, і з часом, поступово, при нагоді доповнювати гру дитини іншими. Проте це можна запропонувати, щоб вибір був завжди за дитиною. Психолог лише спрямовує гру, і не є її ініціатором, чи головним персонажем.

Під час гри з хлопчиками потрібно бути готовим до гри в футбол, або у війну. І звісно, дуже складно забивати голи у психологічному кабінеті, проте – це і є дитяча гра.

Важливо зазначити, про постійність психологічної допомоги, постійність місця проведення, часу проведення та внутрішня стійкість самого психолога. Важливе значення має конфіденційність, важливо щоб дитина мала місце для свого власного простору, зрозуміло у межах, що підтримуються законодавчою базою. За допомогою зазначених засобів відбувається поступове відновлення втраченої довіри.

Висновки. Дитяча гра – це багатофункціональна, динамічна система взаємодії дитини із довкіллям та оточуючими людьми, у процесі якого відбувається засвоєння культурно-історичного досвіду, розвиток пізнавальних процесів, вираження емоцій, формування міжособистісної взаємодії та інші особливості (Г.С.Костюк, В.Зінченко). Дитяча гра містить відновлювальні та цілющі властивості, які допомагають дитині подолати тривожні та травматичні події за допомогою спеціаліста психолога чи психотерапевта. Важливо зазначити, що непоодинокі випадки надання психологічної допомоги і людьми, які не мають психологічної чи психотерапевтичної освіти, проте, були поруч із дитиною у складних життєвих обставинах і мали внутрішній потенціал для контейнування її переживань.

Література:

1. Литвиненко С. А. Ігрова терапія як засіб психологічної допомоги. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. пр. 2008. Вип. 41. С. 21–24.
2. Семеніна Ж.О., Голяченко А.О. Ігротерапія як засіб реабілітації дітей із затримкою рухового розвитку. *Медсестринство*, 2022. №2. С28-30.
3. Федій О. Зарубіжний досвід використання лялькотерапії у роботі з дітьми дошкільного віку. *Гуманіт. вісн. ДВНЗ «Переяслав-Хмельниць. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди»* : наук.-тер. зб, 2008. Вип. 14. С. 312–316.
4. Чухрій І.В. Вікове консультування: навчальний посібник. Вінниця: ВДПУ, 2019. 178 с.

5. Bowlby J. Pathological mourning and childhood mourning. *Journal of the American Psychoanalytic Association*. 1963. 11. P. 500–541.
6. Freud S. Standard Edition. 1915. Vol. XIV. P. 273–289.
7. Jacob L. Moreno. Psychodrama. Beacon House, 1946. 429p.
8. Klein R. H., Schermer V. L. Group Psychotherapy for Psychological Trauma. New York ; London : The Guilford press, 2000.
9. Spitz R.A. Hospitalism: an inquiry into the genesis of psychiatric conditions in early childhood. *The psychoanalytic Study of the Child*. 1945. 1. P 53-74.

References:

1. Lytvynenko S.A. (2008). Ihrova terapiia yak zasib psykhologichnoi dopomohy. Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity : zb. nauk. pr. Vyp. 41. S. 21–24 [in Ukrainian].
2. Semenina Zh.O., Holiachenko A.O. (2022). Ithroterapiia yak zasib rehabilitatsii ditei iz zatrymkoiu rukhovoho rozvytku. *Medsestrynstvo*. №2. S28-30.
3. Fedii O. (2008). Zarubizhnyi dosvid vykorystannia lialkoterapii u roboti z ditmy doshkilnoho viku. *Humanit. visn. DVNZ «Pereiaslav-Khmelnyts. derzh. ped. un-t im. H. Skovorody»* : nauk.-ter. zb, 2008. Vyp. 14. S. 312–316 [in Ukrainian].
4. Chukhrii I.V. (2019). Vikove konsultuvannia: navchalnyi posibnyk. Vinnytsia: VDPU. [in Ukrainian].
5. Bowlby J. Pathological mourning and childhood mourning. *Journal of the American Psychoanalytic Association*. 1963. 11. P. 500–541 [in Ukrainian].
6. Freud S. Standard Edition. 1915. Vol. XIV. P. 273–289.
7. Jacob L. Moreno. Psychodrama. Beacon House, 1946. 429p.
8. Klein R. H., Schermer V. L. Group Psychotherapy for Psychological Trauma. New York ; London : The Guilford press, 2000.
9. Spitz R.A. Hospitalism: an inquiry into the genesis of psychiatric conditions in early childhood. *The psychoanalytic Study of the Child*. 1945. 1. P 53-74.